

temes-4)

MIREIA COMAS VIA. Universitat de Barcelona

SER VÍDUA A LA CATALUNYA MEDIEVAL

Amb una petita mirada a la documentació medieval, descobrim l'abundància de vídues que hi apareixen, de totes les condicions socials. Certament, les vídues són fàcilment identificables perquè, darrere del nom, s'especifica clarament que es tracta d'una dona vídua o bé que és la muller d'un home difunt. Per tant, es tracta d'un col·lectiu àmpliament visible a les fonts, a diferència dels homes vidus, que difícilment es poden identificar, ja que el seu nom no sol anar acompanyat d'aquesta menció. Les vídues, igual que els pobres i els orfes, formaven part de la categoria de les persones miserables. Les fonts medievals ofereixen una imatge de les vídues com a éssers dèbils que han de ser protegits, pel fet que vivien sense la pretesa protecció masculina. En la mentalitat col·lectiva, en els documents i, desgraciadament, moltes vegades també en la realitat, aquesta consideració de la vídua com a persona pobre i miserable es va mantenir, no només durant l'edat mitjana, sinó més enllà en el temps.

En aquest context, cal tenir en compte que una cosa era la condició o estatus de vídua i una altra ben diferent era la realitat quotidiana que s'amagava darrere de cadascuna d'elles. Sens dubte, la viduïtat comportava una transformació important en la vida de les dones medievals, per tal com la mort del marit representava un canvi en la seva situació vital. Tot i les diferències que poguessin existir entre les vídues dels diferents estaments, es fa palès que la majoria d'elles no tenien els mitjans suficients per mantenir la posició social i econòmica després de la mort del marit. Sens dubte, les vídues, com ara, formaven un grup molt heterogeni. El seu estament social i el nivell de vida, juntament amb la manera d'encarar els problemes propis de la viduïtat i la seva capacitat d'actuació, eren completament diferents. Com sempre, la casuística és molt variada i podríem trobar tantes històries possibles com vídues van existir a la Catalunya medieval. Malgrat tot, l'objectiu d'aquest treball és aportar una visió panoràmica de la viduïtat femenina, analitzant els diversos factors que influeixen en el seu dia a dia.

El dot, una assegurança per a la viduïtat?

Convé, abans que res, dedicar unes línies al dot i a les dificultats que tenien bona part de les vídues per recuperar-lo després de la mort del marit. El dot havia de ser retornat a la dona després de l'any de plor, és a dir, després del primer any de viduïtat.¹ Tanmateix, la seva restitució no era sempre ni im-

Dones en una taula de canvi. Cocharelli, *Treatise on the Seven Vices*, British Library, Add MS 27695, f. 8r (c. 1400).

mediata ni completa, ja que no tots els hereus podien o volien despendre's d'una part del patrimoni familiar per satisfer el dot a la vídua. Aquesta circumstància, doncs, posava en una situació econòmica difícil moltes dones.

A mesura que es va anar imposant arreu el dret comú,² el dot es va convertir, al llarg del segle XIII, en una aportació obligatòria de la dona per tal de sustentar les càrregues del matrimoni. El marit era el responsable d'administrar-lo mentre durés la unió i els fruits que generava eren per a ell. És per aquesta raó que podia utilitzar-lo lliurement en allò que cregués convenient, sempre que, tal com hem dit, el restituís a la seva mort. Generalment, es considera que el dot era l'assegurança per a la viduïtat, ja que amb la seva recuperació la vídua podia mantenir-se durant el temps que li restés de vida. Tanmateix, la restitució no implicava ni l'increment ni la millora del dot, de manera que la dona rebia únicament allò que s'havia constituït en el moment de les núpcies, malgrat haver-ne disminuït el valor amb el pas del temps. Per tant, entre la disminució del valor del dot i les dificultats per recuperar-lo, no podem dir que aquest pogués significar una sustentació econòmica suficient per a totes les vídues. Tanmateix, la seva significació va molt més enllà, no tant exclusivament pel seu valor econòmic, sinó per l'existència d'una figura legal com la tenuta, que concedia drets a la vídua sobre els béns del

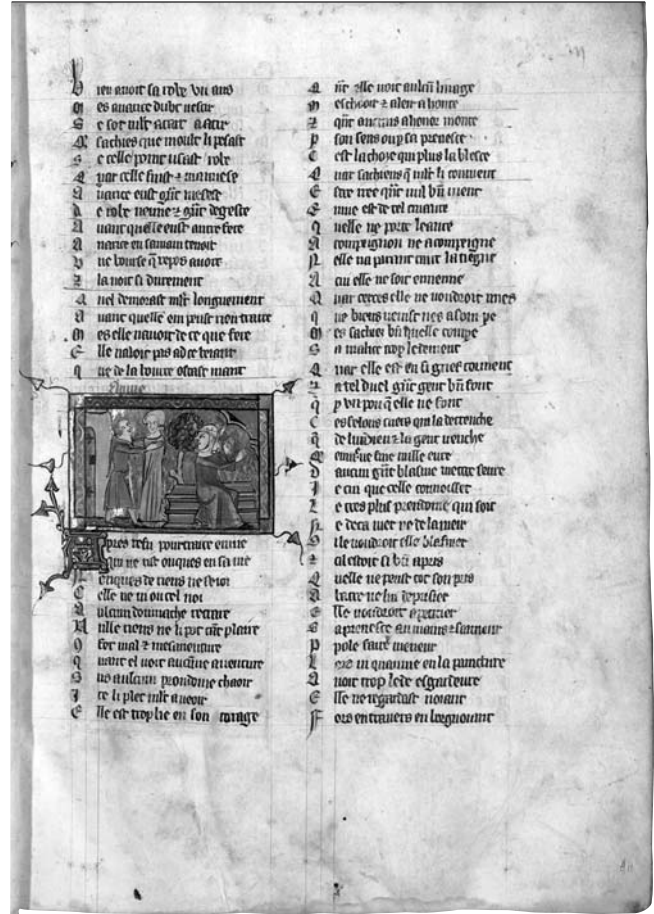
marit.³ D'aquesta manera podia viure'n com a usufructuària fins que el dot li fos completament restituit.

Per contra, la no restitució del dot provocava una gran quantitat de demandes de vídues que reclamaven els seus drets. En general, la majoria de complicacions es produïen quan els hereus del marit no eren els fills de la vídua, sinó fillastres, germans o sogres, que veien com, amb la recuperació dels béns dotals per part de la vídua, es produïa un desmembrament de l'herència que havien rebut. Tanmateix, constatem àmpliament que elles coneixien els seus drets i que, a més, no dubtaven a fer servir tots els mitjans que tenien a l'abast per defensar-los. Aquest és el cas, per exemple, de Caterina, vídua de Pere d'Arcedona, que, un cop casada ja en segones núpcies, va reclamar al germà del seu difunt marit el dot que li havia aportat: una vinya que vengueren per 106,5 lliures.⁴ El cunyat constava com a fidejussor de la transacció, tot i que assegurava que no tenia res a veure amb l'assumpte. Una sentència arbitral va determinar que la vídua només rebria 65 lliures, quantitat inferior a la que havien obtingut, de manera que Caterina no va poder recuperar completament el seu dot, malgrat que la llei li ho garantia.

La vídua usufructuària

A l'hora d'entendre la situació de les vídues, cal també tenir en compte l'usdefruit. Si bé durant els primers segles medievals la vídua esdevenia automàticament i de forma vitalícia usufructuària dels béns del marit,⁵ amb la recuperació del dret comú l'usdefruit només tenia lloc si el marit així ho disposava en el seu testament. Dels testaments estudiats, només un 57 % dels homes casats deixaven com a usufructuàries les seves mullers,⁶ com ara el mercader Francesc Cardona qui, després de declarar el seu amor a la seva muller Sança, la deixava com a usufructuària: «axí com aquella que totstamps he amada que y faça ço que a ella pertany e que, si ella ho vol, que sia dona e posseydora totstamps de sa vida de tots los meus béns».⁷ En un principi, l'usdefruit havia de permetre a la vídua viure de la mateixa manera que ho havia fet en vida del marit i, per a tal propòsit, podia disposar lliurement de tots els béns maritals. El ciutadà honrat Joan Bussot, de fet, confiava que la seva muller administraria correctament els seus béns durant l'usdefruit i que no despendria en excés, «aytant com una dona vídua rahonablement haya de menester e no pus».⁸ Malgrat tot, no podem magnificar el poder de les vídues usufructuàries. La variabilitat de condicions era molt gran, atès que el fet de ser nomenada *domina et usufructuaria* solia anar acompanyat d'altres clàusules testamentàries que limitaven aquesta atribució. Certament, nomenar la muller com a usufructuària tenia com a finalitat última dissuadir la vídua que es tornés a casar i, per tant, retenir els seus béns dotals

Roman de la rose, Biblioteca Nacional de España, VITR/23/11, f. 3r. (c. 1301).

al si del patrimoni familiar. Ara bé, després d'haver pagat les despeses del funeral, satisfet els deutes i fet efectius els llegats, els diners i els béns per a la vídua usufructuària —o hereva universal, si era el cas— podien arribar a disminuir considerablement.⁹ Tal com afirma María del Carmen García Herreró, l'usdefruit perd tot el sentit si no hi ha béns per sostenir-lo.¹⁰

La vídua tutora

En el testament, el marit també decidia sobre el futur dels seus fills i filles, ja que només el pare tenia la pàtria potestat sobre els infants nascuts del matrimoni. En la majoria dels casos, la mare es trobava entre els tutors testamentaris, però no hem d'oblidar que hi havia dones a qui se'ls negava aquesta responsabilitat. El fet de no ser designades com a tutores, però, no implicava que les vídues es desentenguessin dels menors, ja que en moltes ocasions continuaven vivint amb

temes-4)

les mares. Aquesta circumstància es podia produir fins i tot si les mares es tornaven a casar, malgrat que la llei les obligava a renunciar-hi. No obstant això, aquest fet podia ser motiu de conflicte en la nova relació. Vull fer referència a l'exemple de Margarida, vídua de Pere Narbonès i casada en segones nupcies amb Pere de Caulelles, el qual va presentar un requeriment a la seva muller per fer-li saber que havia de treure immediatament de casa seva els quatre fills que Margarida havia tingut del seu primer matrimoni.¹¹ Pere de Caulelles es queixava que els nens vivien a casa seva i a compte seu, fet que suposava una càrrega excessiva per a la seva economia. Per això recordava a la seva muller que els infants tenien un tutor l'obligació del qual era ocupar-se'n. Lamentablement, com en molts altres casos, no sabem com va acabar aquesta

Libro de horas de Carlos VIII, Rey de Francia, Biblioteca Nacional de España, f. 2v. (s. XV).3r. (c. 1301).

història, però és cert que aquest document és una mostra ben clara d'una mare que es negava a separar-se dels fills i lliurar-los al seu tutor.

Més enllà de les dificultats

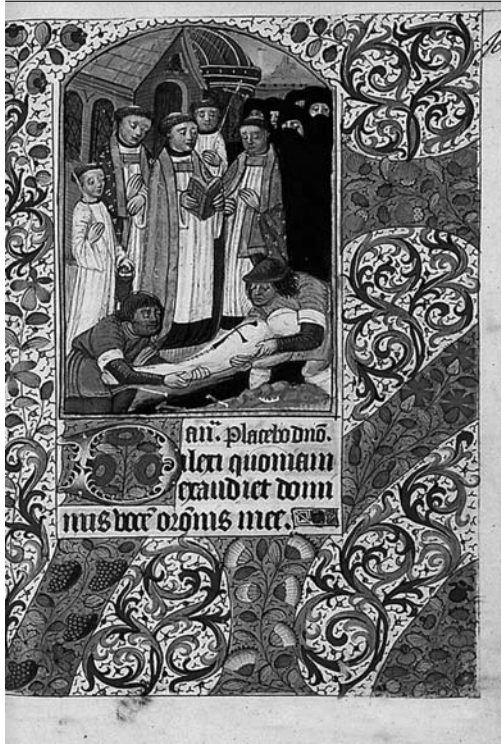
La mort del marit significava per a moltes vídues un gran treball, sobretot econòmic. Sens dubte, la viduïtat empobria. En molts casos, l'amenaça de la pobresa era constant, per la qual cosa moltes d'elles, tot i tenir una feina remunerada, només podien fer que sobreviure. Aquesta clara vinculació entre pobresa i viduïtat només es produïa en el cas de les vídues. És a dir, es tracta d'una pobresa sexuada, ja que era precisament la condició de dona sense home la que conferia a les vídues la consideració social de persona pobra.

Cal establir una diferència fonamental entre les vídues que tenien un ofici propi, diferent del del marit, i aquelles que participaven en el negoci familiar. En el primer cas, cal dir que per aquestes dones la mort del marit generalment no suposava un trencament, ja que podien continuar exercint la seva professió. Per tant, podem dir que la mort del marit no interferia en la seva situació laboral, però sí en la situació econòmica, ja que implicava, sovint, la pèrdua de la persona que aportava la majoria de recursos per mantenir la família. En el segon cas, si les ordenances de les corporacions gremials no ho prohibien, la vídua podia continuar el negoci familiar; de vegades, sola i d'altres, com a punt de transició entre el marit i el fill. Cal fer notar, però, que en determinats oficis això no era possible. Per exemple, el gremi de teixidors de llana de la ciutat de Barcelona va apartar les dones del tissatge d'aquest tipus de drap. Segons l'ordenança de 1402, ni les vídues dels teixidors podien seguir amb el negoci. Per tant, si un teixidor no tenia un hereu mascle, el negoci havia de tancar.¹²

A pesar de les dificultats vinculades a la viduïtat, no podem dir que la majoria de vídues acceptessin resignades la seva condició. Contràriament, moltes van buscar camins i estratègies per millorar la seva situació. És important destacar, en aquest sentit, el suport de les institucions formals de caritat, com el que proporcionaven les parròquies, la fraternitat dels gremis i les confraries, la Pia Almoina o els llegats testamentaris. Per altra banda, les vídues podien ser acollides en institucions hospitalàries com l'Hospital de la Santa Creu o l'Hospital de Sant Joan de Perpinyà, de la mateixa manera que també eren acollits altres pobres o els infants orfes.

Cal, però, posar també en relleu altres formes d'assistència no organitzades, com l'ajuda que proporcionaven familiars, amics o veïns i altres dones que es trobaven en una situació similar. L'ajuda que podien rebre del conjunt de la comunitat no només es traduïa en almoines en casos de dificultats financeres puntuals, sinó que també podia significar rebre suport en cas de malaltia, o protecció i companyia en circumstàncies de desemparament i solitud. Per tant, per moltes vídues aquest suport era del tot necessari per poder sobreviure al si de la societat. Finalment, és necessari destacar que l'ajuda sempre té dues cares: la persona que la rep, per una banda, però també la

Libro de horas, Biblioteca Nacional de España, Res/161 (s. XV).

Notes

1. *Recognoverunt proceres. Versión medieval catalana del privilegio así llamado*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1927, cap. 5-6.
2. Sobre aquesta qüestió, vegeu Max TURULL RUBINAT, *La descoberta del dret romà a l'Occident medieval / The Discovery of Roman Law in the Medieval West*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2014.
3. L'origen de la tenuta cal situar-lo en la constitució promulgada pel rei Pere el Cerimoniós a les corts de Perpinyà de l'any 1351, coneguda com a *Hac nostra*. *Constitucions y altres drets de Catalunya*, Vol. 1, Llib. 5, Tit. 3, Cons. 1.
4. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), 23/35, f. 152v. – 154r. (1358 febrer 8).
5. Usatge 147. Joan BASTARDAS (ed.), *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Fundació Noguera, 1991.
6. Mireia COMAS-VIA, *Entre la solitud i la llibertat. Vídues barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Roma: Viella, 2015, p. 100-106.
7. AHPB, 20/12, f. 92v. - 93v. (1369 novembre 7).
8. 37. AHPB, 68/27, f. 126r. Citat per Jaume CASAMITJANA I VILASECA, *El testamento en la Barcelona bajomedieval. La superación de la muerte patrimonial, social y espiritual*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 2004, p. 127.

persona que la presta, per l'altra. En aquest sentit, és important assenyalar també que moltes vídues, al seu torn, van actuar com a benefactors de les institucions caritatives i van deixar importants llegats testamentaris per a les dones més necessitades.

Consideracions finals

Si bé és cert que la viduïtat conferia a les dones una agència fins aleshores desconeguda, també ho és que les seves accions estaven sempre fiscalitzades, no només per parents, veïns, moralistes o autoritats, sinó per tota la societat en general. Per les vídues sense recursos, la viduïtat podia comportar una llarga llista de dificultats. Efectivament, els conflictes que més es repeteixen tenen l'origen en la defensa del dot, l'espousalici i altres drets que les vídues poguessin tenir sobre els béns del marit. Tot i que la llei les emparava, no sempre era fàcil que es respectessin els seus drets. Amb tot, documentem vídues amb una gran capacitat d'actuació, com per exemple, les que inverteixen els seus diners en el mercat del crèdit o bé com a gran donadores d'almoines. Però, considerem que aquestes no eren, en cap cas, la majoria de les vídues de la Catalunya medieval. ■

9. En el cas de Clara, vídua de Guillem Barenys, després de vendre tots els béns mobles de la llar per satisfer els llegats testamentaris, només restà allò que era a la cambra del difunt i que aquest havia deixat a la seva muller. Clara el sobrevisqué tretze anys més. Teresa VINYOLES VIDAL, «Els espais i la seva funció: la vida a la ciutat», *Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003), p. 130.
10. María del Carmen GARCÍA HERRERO, *Las mujeres en Zaragoza en el siglo XV* (2a edició). Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 2006, p. 446.
11. AHPB, 23/35, f. 192 r. – 193 r. Incomplet.
12. AHCB, Ordinacions, IV-4, f. 37. Document citat per Eduardo ASENSIO SALVADO, «El gremio de los tejedores de Barcelona a finales del siglo XIV», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona, 1962)*, vol. 2, p. 415. Les ordinacions del gremi de sastres també prohibien que les mullers dels sastres esdevinguessin confrades. Próspero de BOFARULL, *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, Barcelona: Imprenta del Archivo, 1910, p. 297. Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, 41.